

Violetta Jaros

Przymiotniki i przysłówki w języku naukowym Joachima Lelewela

Joachim Lelewel znany jest powszechnie jako wybitny badacz dziejów polskich, profesor historii i bibliografii na Uniwersytetach Wileńskim i Warszawskim, autor podręczników szkolnych, polityk, działacz społeczny, publicysta. Bibliografia jego dzieł, studiów, artykułów i szkiców w różnych językach stanowi kilkaset pozycji, obejmujących różnorodne zagadnienia zróżnicowane chronologicznie i tematycznie – od czasów starożytnych i średniowiecznych po wydarzenia współczesne autorowi, uwzględniające geograficznie nie tylko ziemie polskie, ale i inne kraje, i to nie tylko europejskie. Dociekliwość i rzetelność badawcza Lelewela implikowała wielostronność i wielokierunkowość jego opracowań naukowych. Badania swe opierał nie tylko na przekazach pisemnych, co czynił już jego poprzednik Adam Naruszewicz, lecz uwzględniał i wyzyskiwał do ustaleń historycznych również dokumenty innego typu takie, jak: wykopaliska, ubiory, monety, budowle, narzędzia pracy itp. W syntezach historycznych nowatorsko wprowadzał dziedziny nieuwzględniane dotąd, a mianowicie: geografię, numizmatykę, religię, prawodawstwo, archeologię, bibliologię i inne. Jako pierwszy w historiografii polskiej wprowadził komparatystykę, która pozwalała porównawczo traktować dzieje narodów czy zjawisk. Wielki uczoney-erudyta, wyprzedzający swą epokę w zakresie metod badawczych i sposobie widzenia dziejów, był jednocześnie badaczem mocno związanym z realiami i potrzebami społecznymi epoki, w której żył. Łączność ta była tak silna, że trudno czasami rozdzielić twórczość naukową Lelewela od jego życia. Jak podkreśla badaczka biografii i spuścizny naukowej uczonego, Helena Więckowska, „u Le-

lewela istnieje szczególnie ścisła spójnia między dorobkiem uczonego-historyka, czynnego działacza politycznego i postawą życiową człowieka”¹.

Celem niniejszego opracowania jest wskazanie na upodobania językowe Joachima Lelewela w zakresie słowotwórstwa przymiotników i przysłówków oraz ich analiza słowotwórcza i stylistyczna, ze szczególnym uwzględnieniem tych formacji, które mogą mieć charakter indywidualizmów uczonego². Podjęcie wzmiankowanej tematyki powoduje, że współczesny badacz języka piśmiennictwa minionych epok staje przed dylematami natury metodologicznej³: dystans czasowy umożliwia wprawdzie uchwycenie istotnych zjawisk językowych i stylistycznych, jednak pojawić się może problem błędnego, ahistorycznego zinterpretowania tych zjawisk⁴, nieuwzględnienie w dostatecznym stopniu obowiązujących kiedyś reguł gatunkowych wypowiedzi, jak i ryzyko fałszywej identyfikacji wartości systemowej bądź tekstowej analizowanego tworzywa językowego. Dlatego zdaniem K. Maćkowiaka analizy leksykalne w obrębie stylistyki historycznej powinny być oparte na adekwatnym wyborze zestawu źródeł leksykograficznych, który winien uwzględniać słowniki z epoki, z której pochodzi rozpatrywany tekst, oraz słowniki z epok wcześniejszych i późniejszych, mogących stanowić świadectwa pomocnicze⁵. Uwzględniając powyższe postulaty, ocena językowa poszczególnych leksemów wyekscerpowanych na podstawie czterotomowego dzieła zatytułowanego *Polska wieków średnich czyli Joachima Lelewela w dziejach narodowych polskich postrzeżenia*⁶ możliwa była dzięki wykorzystaniu materiału porównawczego z XVIII i XIX wieku. Podstawę stanowią tu słowniki języka polskiego Lindego (L), *Słownik wileński* (SWil)⁷ oraz monografie językowe innych pisarzy, zarówno osiemnastowiecznych, takich jak:

¹ H. Więckowska, *Joachim Lelewel: uczonego – polityk – człowiek*, Warszawa 1980, s. 8.

² O indywidualizmach Lelewela w zakresie formacji rzeczownikowych pisałam w opracowaniu zatytułowanym *Niektóre osobliwości leksykalne w języku Joachima Lelewela*, [w:] *Wokół słów i znaczeń*, t. 3: *Z zagadnień leksykalno-semantycznych*, red. B. Milewska i S. Rzedziecka, Gdańsk 2009, s. 391–400.

³ K. Maćkowiak, *Warsztat leksykograficzny w analizach stylistycznohistorycznych*, [w:] *Studia o języku i stylu artystycznym*, t. 4: *Stylistyka a leksykologia. Związki, zależności, metody*, red. K. Maćkowiak, C. Piątkowski, Zielona Góra 2008, s. 85; B. Wyderka, *Przedziwny wszędzie. O stylu Mikołaja Sępa Szarzyńskiego na tle tendencji stylistycznych poezji polskiego renesansu*, Opole 2002, s. 13.

⁴ A. Wilkoń, *Z zagadnień języka i stylu*, [w:] *Z zagadnień języka artystycznego*, red. J. Bubak, A. Wilkoń, Warszawa – Kraków 1976, s. 116.

⁵ K. Maćkowiak, dz. cyt., s. 88.

⁶ Jest to zbiór prac z zakresu polskiego średniowiecza, które Lelewel uporządkował i wydał drukiem u schyłku swego płodnego życia w latach 1847–1855 nakładem poznańskiego księgarza J.K. Żupańskiego.

⁷ S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa 1807–1814; *Słownik języka polskiego*, wydany przez M. Orgelbranda, t. 1–2, Wilno 1861.

F. Bohomolec, F. Karpiński, F. Książnin, J. Jabłonowski, K. Benisławska, S. Staszic, J. Kitowicz, I. Krasicki, jak i współczesnych Lelewelowi twórców dziewnastowiecznych, a więc J. Chodźki, W. Syrokomli, J. Słowackiego, T.T. Jeża, filomatów i filaretów⁸. Szczególną uwagę zwróciłam na te leksemy, w przypadku których słowniki i wyżej wymienione opracowania nie notują formy lub znaczenia, w jakich wyraz występuje u Lelewela. Podobnie, jak w przypadku rzeczowników⁹, wielu formacji słowniki nie poświadczają i trudno w tej sytuacji ustalić, czy mamy do czynienia z neologizmami autora, czy też są to wyrazy przejęte ze współczesnego języka mówionego, ale nigdzie niezarejestrowane, czy też można je zaliczyć do słowotwórstwa potencjalnego. Dlatego też w przypadku przymiotników i przysłówków nieodnotowanych w wymienionych opracowaniach leksykograficznych i monografiach językowych poddałam je dalszej weryfikacji, szukając potwierdzenia ich występowania w *Słowniku warszawskim* (SW)¹⁰ oraz *Słowniku języka polskiego* pod redakcją W. Doroszewskiego (SJPD)¹¹. Ze względu na bogactwo materiału leksykalnego przykłady ograniczam do niezbędnego minimum, które pozwoli, jak myślę, uchwycić idiolektalne właściwości języka naukowego Lelewela w zakresie słowotwórstwa przymiotników i przysłówków.

⁸ J. Węgier, *Język Franciszka Bohomolca*, Poznań 1972; K. Kwaśniewska-Mżyk, *Język Franciszka Karpińskiego*, Warszawa – Wrocław 1979; J. Brzeziński, *Język Franciszka Dionizego Książnina*, Zielona Góra 1975; J. Zieniukowa, *Z dziejów polszczyzny literackiej w XVIII wieku. Język pism Jana Jabłonowskiego wobec ówczesnych przepisów normatywnych*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1968; T. Brajerski, *O języku „Pieśni” Konstancji Benisławskiej*, Lublin 1961; S. Szober, *O języku Stanisława Staszica*, [w:] tenże, *Wybór pism*, Warszawa 1959, s. 98–168; R. Bizior, *O języku prozy Jędrzeja Kitowicza*, Częstochowa 2003; W. Lubaś, *Osobliwość językowe poezji Ignacego Krasickiego*, Kraków 1992; H. Turska, *Język Jana Chodźki*, Wilno 1930; J. Trypućko, *Język Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza)*, t. 2, Uppsala 1957; A. Boleski, *Słownictwo Juliusza Słowackiego (1825–1849)*, Łódź 1956; W. Doroszewski, *Język Teodora Tomasza Jeża (Zygmunta Milkowskiego)*, Warszawa 1949; Z. Kawyn-Kurzowa, *Język filomatów i filaretów. Słowotwórstwo i słownictwo*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1963. Dodatkowo materiał leksykalny porównałam z opracowaniem T. Skubalanki, *Neologizmy w poezji romantycznej*, Toruń 1962 oraz J. Węgier, *Język komediopisarzy Oświecenia. Słowotwórstwo, słownictwo, frazeologia*, Warszawa 1973.

⁹ Por. V. Jaros, dz. cyt., s. 392.

¹⁰ *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, t. 1–8, Warszawa 1900–1927.

¹¹ *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 1–9, Warszawa 1958.

I. Słotwórstwo przymiotników

Przymiotniki stanowią obok rzeczowników podstawowe złoże leksykalne w języku Lelewela, co wiąże się z nominalnym charakterem stylu naukowego¹². Przymiotniki motywowane, podzielne słotwórczo nazywają cechy przedmiotów polegające na pewnym stosunku do czynności lub na relacji do innego przedmiotu, a ponadto informują o modyfikacji cechy, którą nazywa podstawowy przymiotnik¹³. Oto przegląd wybranych formantów (derywaty odrzeczownikowe i odczasownikowe podaję łącznie) i przykładów przymiotników z sufiksami:

-n-: *dopiski annalistyczne* (I 84)¹⁴ tylko SJPD cyt. pisarzy późniejszych, *ba-jeczne dziwolągi* (I 150), *biblijny* // *bibliczne* wyrażenie (I 52) słowniki notują pierwszą formę, drugą tylko SW z kwalifikatorem rzad. cyt. Lelewela, *chorą-giewny* (III 53), *dawczynny* (II 471) notowany tylko przez SW jako rzad. od podstawy *dawca* lub *dawczyni*, który cyt. Lelewela *Nie mieli pociągu do szcze-roty dawczynnej...*, *dąb dąbrowny* (III 274) brak w SJPD, *krajobraz drożny* (II 361) brak w SWil, *rzeczy dziedzinne* (IV 172) brak w SWil, SJPD jako daw., *kazi-rodny* (IV 35) SJPD jako daw., *letni* ‘mający lata, dorosły’ (III 57) SW jako rzad., *liczalna moneta* ‘dająca się policzyć’ (III 83) SJPD jako przest., *ludny* (II 381), *łaż-niany* (I 257) tylko SJPD jako przest. cyt. Lelewela *Jeden [przywilej] leżał w archiwum sultana tureckiego i podobno poszedł do pieców łażnianych*, *młodociany* (II 409), *najezdny* (II 268), *nowotny* (III 13) brak w SWil, SJPD jako daw., dziś gw. cyt. Lelewela, *koń ochromiony* (III 299) tylko SWil, inne słowniki notują tylko czasownik, *oryginalny* ‘zgodny z oryginałem’ (III 87), *otoczny* (IV 382) brak w SJPD, *pieniężny Piotr* (II 440), *namiot pilśniany* (II 422), *po-mnik piśmienny* (I 206), *plużny* (IV 204) jest też u Syrokomli i Karpińskiego, *polotny stan* (IV 99) SJPD jako przest., jest u Książnina, *powinne posłuszeń-stwo* (II 268), *edykt pozewny* (III 310) brak w SJPD, SWil podaje formy oboczne *pozewny* // *pozwoy*, *przestępne potwarze* ‘przestępcze’ (III 19), *przykłonni w wierze* (I 235) brak w SJPD, *przysadny wyskok* (IV 134), *rozksięstwiona Le-chja* (III 97) SW notuje tylko podstawę czasownikową *rozksięstwić* cyt. Lelewe-la, *rozliczny* (I 391), *ludność rzutna* (II 263) jest u Książnina, *siemienna chata* (II 432) SW cyt. Lelewela, *rozporządzenia synodalne* (IV 119), *na świadecz-*

¹² V. Jaros, *Analiza językowa nominis essendi w wybranych pismach naukowych Joachima Lelewela*, „Prace Naukowe AJD. Filologia Polska. Językoznawstwo”, z. VI, Częstochowa 2007, s. 47; V. Jaros, *Nomina actionis w wybranych pismach naukowych Joachima Lelewela – analiza słotwórczo-leksykalna*, „Prace Naukowe AJD. Filologia Polska. Językoznawstwo”, z. VI, Częstochowa 2007, s. 63.

¹³ R. Grzegorzczkowska, *Zarys słotwórstwa polskiego. Słotwórstwo opisowe*, wyd. 6, Warszawa 1984, s. 63.

¹⁴ Cyfra rzymska oznacza tom, cyfra arabska stronę przywoływanego dzieła.

nych dowodach (IV) SW jako rzad. cyt. Skargę, SJPD jako daw. cyt. Lelewela i Naruszewicza, *tysiączny* (II 474), *uchrześcijaniony* (II 272) SW i SJPD podają tylko czasownik *uchrześcijać*, przy czym pierwszy cyt. Lelewela, drugi z kwalifikatorem daw. cyt. Nałkowską, *opłata ugodna* (III 80) SJPD jako daw., *uroczne gniazdo* (IV 17) SW jako rzad., jest też u Karpińskiego i Kniaźnina, *ustawne zmagania* ‘ustawiczne’ (II 452), *ustronny* (II 235), *wierzalny* (III 278) słowniki nie notują ...*wierca jako człowiek wiary, wierzalny...*, *wstydy* (III 297) SW jako rzad., jest u Kniaźnina i filomatów, *wygarbiony* (II 381) słowniki podają tylko podstawę czasownikową *wygarbić* ...*Orava, Oravica i łączy się z rzeką Wag, która pojedynczo wygarbionym do Dunaju biegiem zbliża się [...] do morawskiego Bruna, wzbronny* ‘zabroniony’ (IV 61) SW jako rzad., SJPD cyt. Lelewela ...*niewzmiankowano Pomorzanom wzbronnym w szóstym i siódmym pokrewieństwa stopniu zawiązywaniu małżeństw, zapaśny* (IV 440) tylko SW jako rzad. i SJPD, jest u Jeża i Karpińskiego, *zwierzynny las* (II 480) SW jako rzad., SJPD jako daw. cyt. Lelewela, *zmówny* (I 264) SJPD cyt. m.in. Lelewela, *zutomkowany artykuł* (IV 185) słowniki nie notują, *żoniny* (II 222) SWil i SW podają *żonin*;

-sk-: *annalistki* (II 294) brak potwierdzenia w słownikach *O pokutowaniu mówiono już w owych czasach dosyć jak to z annalistkich zapisków dostrzegać nietrudno, atheuszowski* (I 381), *bałwochwalski* (I 397) SJPD jako daw. cyt. m.in. Lelewela, *bracki* (III 53) SJPD jako przest., *dziejopiskie*¹⁵ wypadki (I 217) tylko SW i SJPD jako daw. cyt. Lelewela, *handlarski* (IV 418), *akt kompromisarski* (III 184) u L brak, SJPD jako daw., *pomnik krajopiski* (I 487) tylko SJPD jako daw. (może indyw.) cyt. Lelewela, *kronikarskie wymysły* (I 266), *z lachickiego rodu* (I 261), *lechickich synów* (I 289), *miejscowski* (II 459) słowniki notują tylko formę *miejscowy* ...*ziemianie, nic więcej nie znaczyło tylko miejscowscy, indigenae, akt notarjacki* (III 194) tylko SJPD jako daw. cyt. Lelewela, *pedancki* (I 136), *pielgrzymiski* (I 54) SJPD jako daw., *pobliski krewny* (III 18), *biskup pragski* (IV 40), *rowennacy pisarze* ‘od Rowenna’ (II 344) słowniki nie notują, *sielski* (II 463), *starościński* (III 113), *biskup strazburgski* (I 297), *kodeks szamotulański* (I 248), *tulaccy Rugowie* (IV 520) brak w SWil, SJPD jako przest. cyt. Lelewela, *stolnik urzędowski* (IV 372) słowniki notują tylko *urzędowy*, *warteńskie ustawy* ‘od Warta’ (III 337) słowniki nie notują, *Sławianie wiślańscy* (IV 65) tylko SJPD jako rzad., *wojewódziński* (III 76) SJPD jako daw., jest u Syrokomli, *wsiański* (II 463) L i SWil nie notują, zaś SW i SJPD jako rzad. cyt. Lelewela ...*macelae: stanowiła gminę liczniejszej ludności od siel-*

¹⁵ W ten sposób zaznaczam osobliwości językowe Joachima Lelewela, na które wskazuje T. Le-waszkiewicz. Por. tenże, *Osobliwości leksykalne w języku Joachima Lelewela*, „Slavia Occidentalisis”, t. 33, Warszawa 1976, s. 59–74.

skiej, *wsiańskiej*, *naddziadowski* (IV 431) słowniki notują tylko podstawę rzeczownikową ...*biorąc się do przepisowywania dzieł naddziadowskich*...;

-i//y-: *bezbożniczy* (I 381) L i SWil notują tylko podstawę *bezbożnik*, *człeczy* (IV 279) SJPD jako daw., jest też u Benisławskiej, *lud kmiący* (II 299), *liszy* (I 312) ‘zbyteczny’ tylko SW, inne słowniki notują tylko czasownik *liszyć* ‘pozabawiać czego’, *lwia głowa* (I 354), *morderczy* (III 31), *ofiarniczy topór* (IV 313) u L brak, SJPD jako daw., *ojczymy* (IV 217) tylko SW i SJPD, *pastuszy* (II 227) SJPD cyt. m.in. Lelewela, *prawo włodyczne* (III 280) tylko SW, inne leksykony: *władyczny*, *włodyki*, *wujeczy* (IV 522) SJPD jako daw. cyt. Lelewela, *zwierzchniczy* (IV 246), *rzemieślniczy przemysł* (IV 418);

-aw-: *ruchawy* (II 433) jest też u Jeża i Kniaźnina;

-ow-: *kronika defektowa* (II 240) SJPD jako przest., *drobnostkowe szczegóły* (III 104) L i SWil nie notują, *sromota grzechowa* (IV 185) SJPD jako daw., jest u Benisławskiej i Kniaźnina, *zapiski księgowe* (IV 125) SJPD cyt. Lelewela, *nagrobkowy* L i SWil nie notują, SW cyt. Lelewela, SJPD jako daw., *ogółowy prolog* (IV 154) u L brak, SJPD jako daw., *przybyszowy* (I 404) SJPD jako przest. cyt. m.in. Lelewela, *przydatkowe rozporządzenie* (IV 119), *przysięgowy* (IV 435) SWil i SW nie notują, SJPD jako rzad. cyt. Lelewela ...*na przysięgowych dowodach oparte*..., *wstępowy dodatek* (IV 105) tylko SW i SJPD, *handel zbytkowy* (II 424) SJPD jako daw. cyt. Lelewela, *źródłosłowy* (I 390) brak u L, SW cyt. Lelewela;

-cz-: *badawczy domysł* (I 229), *chwalcze pióro* (I 54) brak u L, SJPD jako daw., *dorywcze księstwo* (II 455), *jednawcze sądy* (III 33) L i SWil nie notują, SJPD jako daw. cyt. Lelewela i Rzewuskiego, *najeźdniczy* (I 6) u L brak, *pobratymcza mowa* (III 13) brak u L, *poprzedniczy* = ‘poprzedni’ (I 305) brak w SJPD;

-liw-: *gadaliwa łacina* (I 52), *popędliwy Bolesław* (II 284), *straszliwy* (I 244), *szkodliwy* (I 282), *żartobliwy pasibrzuch* (I 185);

-ist-: *krajina lesista* (II 463), *nerwisty* (IV 485) SW jako stp., SJPD jako daw., *polisty* (I 258) słowniki nie notują ...*wspólne jimie od polistych posiad wzięte*, *góra przepaścista* (II 405), *trojisty* (II 445), *macierzysty* (IV 218);

-it-: *należyty* (IV 5), *woły ornite* ‘dobre do orki’ (II 350) tylko SW i SJP jako daw., oba słowniki cyt. Lelewela, ...*w zepsutych listach Mateusza cholewy* (I 9);

-t-: *obzuty* (II 442) SW jako rzad. cyt. Lelewela, SJPD podaje podstawę czasownikową cyt. Lelewela *Władysław Herman, nowym porządkiem obzuty*..., *gadaliwość ucięta* (IV 105), *wykuty* (I 192), *zębate kruki* (I 356);

-ł-: *przeroste dziecko* (IV 300), *z obwisłym brzuchem* (IV 300), *zwolniałe obyczaje* (III 286), *żelastwo zerdzewiałe* (I 446).

Bardzo liczną grupę w języku Lelewela stanowią przymiotniki złożone reprezentujące różne struktury i typy, przyjmując za punkt wyjścia charakter gramatyczny podstawy. Dodajmy, że przymiotniki złożone jako bardziej pojemne

semantycznie zajmowały szczególne miejsce wśród środków stylistycznych wykorzystywanych w utworach poetyckich w dobie odrodzenia i romantyzmu¹⁶. Najliczniej reprezentowane u Lelewela typy to:

typ **przymiotnik + przymiotnik**: *pisarz anglobretoński* (I 123) brak w słownikach, *Nennjusz banchoreński* (I 123) brak w słownikach, *cesarsko-niemiecka dostojność* (II 113) słowniki nie notują, *dobromiło-lipski text* (I 322) bez potwierdzenia w leksykonach, *państwo frankoniemieckie* (IV 36) brak potwierdzenia w słownikach, *owoczesno-miejscowe oświecenie* (I 188) nie notuje żaden słownik, *...z politheismem rzymsko-greckim* (I 405), *kronika węgiersko-polska* (I 63), *Pomorze zachodnio-odrzańskie* (II 114) tylko SW cyt. Lelewela;

typ **przymiotnik + rzeczownik**: *bliskoczesny* ‘zbliżony w czasie’ (II 148) tylko SJPD cyt. Małeckiego *Nam tu przywilej ten, tyle potrzebny, jile okazuje krajiny, którymi miastem był Kraków, rozciągłość, podług wyobrażeń bliskoczesnego Bolesławowi wielkiemu...*, *cudzoziemcze ręce* (III 285) L i SWil nie notują, SJPD jako daw. cyt. m.in. Lelewela, *jinnoplemienny* (II 45) L i SWil nie notują, SJPD jako przest., *małozienny* (III 303) brak w słownikach *Małoziemieni, a w wielkiej części tymiż samymi wyrazami, ustawa ta jednostajnie w Wielkiej i Małepolszcze znajoma...*, *nowowierczy* (I 294), *różnoczesny* (III 267) brak u L, *różnojęzyczna ludność* (II 375) L podaje *różnojęzycy, różnomiejscowe wieści* (I 192) brak w słownikach *...za przykładem uczonych zachodńców usiłowano różnojęzyczne wieści...*, *różnostronny* (I 355) brak u L, *rudobrody* (II 350), *współbrzienny* ‘homonimiczny’ (II 475) tylko SJPD cyt. Lelewela *...w okolicach Tondowa poniżej Sieradzia znajdują się dziś współbrziennie wsi...*, *współletni* ‘współczesny’ (I 202) słowniki nie notują *Wedle współletniego Mateuszowi geografowi arabskiego Edrisego Bartos [...] siedzieli na wschód Pieczyngów...*, *z nowowierczymi sąsiady* (I 294) słowniki nie notują;

typ **rzeczownik + czasownik**: *bór miodoptyny* (III 35) SJPD jako daw. cyt. Lelewela, *rymotwórca* (IV 457), *Konstantin purpurorody* (I 229) brak w SJPD, *winorodny* (I 444) brak w SJPD, jest u Karpińskiego, *nauka rymotwórcza* (IV 457);

typ **liczebnik + rzeczownik**: *kronika czteroksięgowa* (I 177) słowniki nie notują, *czworoboczny* (II 355), *czworonogi* (I 431) jest też u Beniślawskiej, *czworonożny* (I 448), *dwugłówny bałwanki* (I 427) słowniki notują tylko formę *dwugłowy*, a SW *dwugłowny, dwujimienny* (I 47) brak u L, *dwurożny* (IV 283) // *dwurożny* (IV 319) słowniki podają tylko drugą formę, *jednobrzienny* (II 257) L i SWil nie notują, SJPD jako daw. cyt. Lelewela *...część czwarta listu [...] jednobrzienna w następującym sposobie, jednosłówny* (II 220) L i SW nie no-

¹⁶ H. Kurkowska, *Budowa słowotwórcza przymiotników polskich*, Wrocław 1954, s. 129; J. Gorzelana, *Przymiotniki złożone w poezji Jana Pawła Woronicza*, [w:] *Wokół słów i znaczeń*, t. 3: *Z zagadnień leksykalno-semantycznych*, s. 383–390.

tują, SJPD jako daw. cyt. Lelewela, *półtorasetny* (IV 169) brak potwierdzenia w słownikach ...do zbytecznego *półtorasetnego* ładunku tak zwanego wiślickiego statutu ciągnione..., *siedmioznamienny dar ducha Świętego* (7 sakramentów) (IV 58) brak potwierdzenia leksykograficznego, *stugłowne ciało* (II 16) brak w SWil, *trójboczny* (I 413) w SWil brak, SW i SJPD cyt. Lelewela, *trójglówny* (I 318) brak w słownikach ...Markomirowi czarownica Aliruma *trójglówny* [potwór] *ukazała, trójkątny* (I 421) brak tylko w SW, *trzydziestoletnia zastawa* (III 311) jest też u Karpińskiego, *trzy palczaty* (I 446) brak w słownikach *Jest to czworonożne stworzenie z nogami trzy palczatymi...*, *trzystronny* (II 136) L i SJPD nie notują;

typ **przysłówek + rzeczownik**: *maloletni* (III 56), *wieloliczny* (I 311), *wielostowna baśń* (II 4), *wielowieczny* (IV 454) L i SWil nie notują, SJPD jako daw. cyt. Lelewela *Lecz przed czasem burzone wielowieczne zakłady, poróżniły jich* [teologów z Bazylei] *z papieżem*;

typ **zaimek + rzeczownik**: *owoczesny* (I 112) SJPD jako przest., *owowieczny* (I 282) tylko SJPD jako rzad. *Getów nazwanie, jest nazwaniem owowiecznych Prusaków...*, *samowolny* (II 87), *samowitorny bój* (III 336) SW jako rzad. cyt. Lelewela, *swo-wieczne okoliczności* (I 224) słowniki nie notują, *tamtostronny* (I 472) brak w słownikach *Na pomnikach tamtostronnych, ukazują się jimiona bóstw, towieczny* (I 297) słowniki nie notują ...w *Boguchwale* [...] *oraz w jinnych towiecznych kronikarzach* [...] *całe skarby wiadomości o powstaniu polskiego mocarstwa mamy, wszechstronne stanowisko* (II 5) brak u L;

typ **rzeczownik + rzeczownik**: *carogrodzki pisarz* 'konstantynopolitański, sułtański' (I 9) tylko L i SWil;

przymiotniki od wyrażen syntaktycznych: *bezbratni* (IV 67) tylko SJPD jako daw. cyt. Lelewela, *bezdodatkowy* (I 466) nigdzie nienotowany *Co do narodów Sławiańskich* [...] *wielu onych część jest, co w średnich wieków kronikach, zakończenia mają proste, bezdodatkowe...*, *bezdziety* (III 18), *bezecny* (III 33) jest też u Benisławskiej¹⁷, *bezprzykładna surowość* (III 232), *bezsenso- wy opis* (I 284) SJPD jako rzad., *bezskuteczny* (II 6), *coroczny* (I 413), *doczasowy* 'tymczasowy, trwający tylko do pewnego czasu' (II 138) brak u L, SW jako rzad., SJPD jako daw. cyt. Lelewela, *przyzywanie dorazowe* (IV 83) brak u L, SJPD jako daw. cyt. min. Lelewela, *kołodrzański* (I 488) brak w słownikach ...w *krajinach winulskich kołodrzańskich, z naddunajskich Słowian* (I 258), *nadgoplański* (IV 487) tylko w SW, który cyt. Słowackiego, *nadnotecki* (I 258) L i SWil nie notują, *strony nadodrzańskich Słowian* (I 293), *nadwartański* (I 263) tylko SW cyt. Lelewela ...*dla Polan nadwartańskich, naoczne wiadomości* (II 360), *naokoliczni* (I 422) tylko SW jako rzad. cyt. Lelewela *Ustąpili naokoliczni Sla-*

¹⁷ Według T. Brajerskiego jest to archaizm. Por. tenże, dz. cyt., s. 61.

wianie, a naszli Saksoni osiadać, **odludny** (II 334), **pobliski krewny** ‘najbliższy’ (III 18), **poboczny** (I 56) L i SJPD nie notują, **podspodnie noty** (III 9) SJPD jako daw. cyt. Lelewela, **postronne Niemcy** (II 511), **powierzchnie rozważenie** (III 219) L nie notuje, SW jako stp., **pozgonny** (I 403) tylko L nie notuje, **przedbolesławowski** (III 269) brak w słownikach ...z przedwiecznej, **przedbolesławowskiej niespójności...**, **przedchrobowy** // powieści **przedchrobowe** (I 354) słowniki nie notują *Niech się Maciejowski [...] z pojęciami swemi nawraca na immensities imperia przedchrobowe...*, **noc przedchrześcijańska** (II 297) tylko SW i SJPD, **przedreński** (I 31) tylko SW cyt. Lelewela, **przedtoczesny** (I 295) brak potwierdzenia w leksykonach ...wyrazów tych, za nieskazitelne **przedtoczesne** tego powtórzenie przywoździć nieśmiem, **przedwieczny** (III 30), **przedwczesne natchnienie** (II 6), **czasy przedwiślickie** ‘przed statutem wiślickim’ (IV 147) brak w słownikach, **edycją lipską przydlugoszową** (I 16) brak w słownikach, **krajina przy-morska** (II 129), **przybrzeżny** (I 293), **zaalpejski** (IV 402), **zadnieprski** (I 258) jest też u Bohomolca, w *stronach zadnieprskich* (IV 496) tylko SW, **zaelbiański** (II 163) brak w SJPD, SW cyt. Naruszewicza, **zakarpacki** (IV 444), **załądowy** (II 362) brak potwierdzenia leksykograficznego ...*tlómacze załadowe* [odległości] *Edrisemu podali*, **zamorski** (I 192), **zanotecka krajina** (II 459) **zabopólne siły** (III 302) brak w słownikach, **zopilickie ziemie** (IV 499) brak w słownikach, **zareński Francuz** (I 31), **zastolny** (IV 361) SJPD jako daw., **zawczesny** (I 164) brak w SJPD;

przymiotniki dzierzawcze, których leksykony nie notują: **bartłomiejowy rękopism** (I 167), **dlugoszowskie czasy** (IV 203), **janowy list** (I 248), **justynjanowy** (I 94), **Polaków lechowych** (I 289), **panowanie Leszkowe** (I 284), **luciperowe piekło** (I 51), **edikta (tokietkowe)** (IV 202), **matczyny** (IV 218), **mateuszowy opis** (I 284), **Mateuszowo-Wincentowa kronika** (I 120), **mirzwiany rozdział** = ‘Mirzwy’ (IV 485), **wyznanie mojęszowe** (III 437), **kronikę nestorową i sylwestrową** (I 19), **pawio ogon** (I 354), **ojcowe działy** (III 240), **oślemy uszyma** (I 424), **ottonowski** (IV 499), **ottonowe odwiedziny** (I 48), **Radziwiłłowski kodex** (I 22), **miejsce szlecerowe** (I 258), **wiewiórkowy** (I 450) słowniki notują tylko podstawę rzeczownikową ...*szczęki psie i wiewiórkowe...*, **kronika wincencjańska** = ‘Wincentego’ (II 239), ...*w prowincji lendeńskiej (dawniej Władysławskiej)* (II 475), ...*z Leszkim ziemowitywym...* (I 268).

Przymiotniki modyfikacyjne: prefiksalne z przedrostkiem *pra-*: **prastary** (I 438) brak w SWil; *pre-*: **przemóżny wasal** (III 282), **przestary** (I 456) tylko SW, **prześliczny** (IV 336), **przewyborny** (I 393); *przy-*: **przydluższy** (IV 485) SWil nie notuje, SW jako rzadki, SJPD jako daw., **przygrubszy** (IV 373) brak w SJPD, jest też u Bohomolca; negatwa przymiotnikowe: **nieczysty** (I 168), **niekłótlive religii przeniesienie** (IV 294), **niemały** (III 120), **nieobojetne znaczenie** (IV 137), **niewczesny** (IV 44) tylko L i SW ...*niewczesne jest septuagesimam pobłogosławienie...*; przymiotniki sufiksalne: **ubożuchny** (II 305), **Krucusieńki**

życiowy *świętego Stanisława* (I 64); przymiotniki w stopniu wyższym: *mało co dawniejszy* (I 32) L tylko *dawniej*, *miększy* (II 331) tylko SW, *nieco oddaleńszą* (II 474) tylko SW, *polerowniejszy* (I 285) brak w słownikach, *południowszy* (I 112) tylko SW cyt. Nałkowską, *północniejszy* (I 112) brak w słownikach, *świadomszy* (I 191) tylko SW, *uboższy* (II 305), *uczeńszy* (I 320) tylko SW, *uroczystsze zabawy* (I 434), *wschodniejszy* (I 462) brak w słownikach, *wyraźniejsza postać* (I 152), *zawikłańszy* (I 46), *uprzejmiejszego i dobrotliwszego rodu* (II 367), *znajomszy* (IV 31) tylko SW cyt. Słowackiego, *bardzo fałszywy* (III 27); przymiotniki w stopniu najwyższym: *najbalamutniejszy* (I 229), *najczynniejsza czujność* (IV 95), *najdogodniejsze wydanie* (I 359), *najdowodniejsze świadectwo* (I 233) brak w słownikach, *najmnoźniejszy* (IV 392) brak w słownikach, *najniedorzeczniejszy* (I 229), *Najpożądaną wedle mego widzenia byłoby rzeczą...* (IV 111).

Lelewel lubił kondensować określenia przymiotnikowe w jednej wypowiedzi, jak w przykładach: *Nazywam go niegładkim i niewyrobionym* [statut wiślicki] (IV 450), *...że dotąd tekstu łacińskiego do łacnego i bezpiecznego użycia nie mamy...* (IV 112), *...gdzie ten niesłychanie ważny i nieoceniony z roku 1120, akt wielkich nadań Tińcowi zachowany został* (II 141), *Ważniejsze jeszcze i wyraźniejsze na to dowody posiada Jan Wincenty Bandtke* (III 339), niekiedy dublujące się semantycznie: *...nowsze staje się zbyteczne, niepotrzebne...* (IV 465), *...rzecz konieczna i nieodzowna* (II 337).

Neologizmy przymiotnikowe Lelewela mają, co zrozumiałe, w wielu przypadkach charakter terminów naukowych, zwłaszcza derywaty od wyrażen syntaktycznych. Przymiotniki komponowane pojemnie semantycznie, a jednocześnie bardzo przydatne z punktu widzenia naukowej precyzyjności i jednoznaczności, charakteryzuje stylistyczna wielofunkcyjność. Znaczenia wielu indywidualizmów mieszczą się całkowicie w kategoriach semantycznych właściwych językowi naukowemu, ale niektóre z nich noszą piętno romantycznej poetyckości¹⁸ i emocjonalności¹⁹ – Lelewel w szerszym zakresie, niżby tego wymagał tok naukowego dyskursu, wykorzystywał formacje z sufiksami o funkcji ekspresywnej i intensyfikującej. Wiele formacji to derywaty od podstaw, które sam powoływał do życia, np. *rozksięstwiony*. Indywidualną praktykę językową uczonego w zakresie słowotwórstwa przymiotników charakteryzuje upodobanie do tworzenia okazjonalnych twórców od wyrażen przyimkowych, innej dystrybucji formantów, np. *annalistski*, *bibliczny*, *dziejopiski*, sięganie po formy archaiczne i przestarzałe, nierzadko staropolskie, stosowanie form o tym samym znaczeniu kategorialnym, ale przy wykorzystaniu różnych morfemów słowotwórczych, np. *biblijny* // *bibliczny*, *annalistki* // *annalistowski*, *lechicki* // *lechowy*, *najezdny* // *najezdniczy*,

¹⁸ T. Skubalanka, dz. cyt., s. 175–177.

¹⁹ Por. V. Jaros, *Emocjonalność...*; V. Jaros, *Wartościowanie leksykalne...*

ottonowy // *ottnowski*. Indywidualny rys noszą także właściwe dla epoki oświecenia, pseudoklasycyzmu i romantyzmu²⁰ formacje złożone – wiele derywatów ma charakter okazjonalny, niepowtarzalny (brak potwierdzenia występowania leksemów w słownikach i monografiach), zwłaszcza przymiotniki z pierwszym członem motywowanym zaimkiem. Język Lelewela, pomimo indywidualnych upodobań uczonego i jego szczególnej predylekcji w zakresie neologizmów, pozostaje pod wpływem tendencji słowotwórczych szerzących się w języku literackim XIX wieku, gdzie odnotować możemy zwiększoną produktywność poszczególnych formatów lub ich innych możliwości derywacyjnych, np. *-ny* od podstaw czasownikowych, uproduktywnienie formacji przedrostkowych intensiwów, ożywianie sufiksów starych i rzadkich, np. *-any*, odmienne funkcje semantyczne poszczególnych formantów, np. derywaty z *-aty*, *-liwy*²¹. Ulubionym zabiegiem słowotwórczym Lelewela jest też tworzenie doraźnie przymiotników dzierżawczych²² w miejsce częstszych w polszczyźnie współczesnej form rzeczownikowych.

II. Słowotwórstwo przysłówków

Najbardziej zauważalną właściwością formacji przysłówkowych w pismach naukowych Lelewela jest występowanie derywatów nieco przestarzałych, o innej dystrybucji sufiksów *-o*, *-e*. Formant przysłówkowy *-e* był właściwy derywatom motywowanym przymiotnikami bezsufiksalnymi. Jednak z biegiem czasu w polszczyźnie przewagę zdobywały formacje zakończone na *-o*. Proces ten dokonywał się na przełomie XVIII i XIX wieku²³. Dlatego też u Lelewela znajdziemy licznie potwierdzone formy typu: *bałamutnie* (II 130)²⁴ u L tylko *bałamutny*, *bezkorzystnie* (IV 442), *bezprzestannie* (III 331) SJPD jako przest., *bezw warunkowie* (III 329) SWil i SJPD nie notują leksemu, zaś SW odnotowuje jako rzad. cyt. Syrokomlę *...czyli to jednak bezwarunkowie miejsce miało?*, *bezwypadkowie* (IV 430) słowniki nie notują *Mateusz [...] bezwypadkowie zasiągl w etymologie...*, *bogobojnie* (III 13), *chronologicznie* (II 138), *chybnie* ‘mylnie’

²⁰ T. Skubalanka, dz. cyt., s. 182.

²¹ T. Skubalanka, dz. cyt., s. 182–183.

²² Według R. Grzegorzyczkowej kategoria ta żywa była zwłaszcza w staropolszczyźnie. Por. teje, *Zarys słowotwórstwa...*, s. 68. Zaś Z. Kurzowa-Kawyn wskazuje na szczególne upodobanie w tym zakresie filomatów. Por. teje, dz. cyt., s. 178.

²³ R. Bizior, dz. cyt., s. 98; W. Cyran, *Przysłówki polskie. Budowa słowotwórcza*, Łódź 196, s. 74.

²⁴ Zachowuję pisownię zgodną z oryginałem, pomijając jedynie zaznaczanie *e* pochylonego. Znaczenie leksemów podaję tylko wtedy, gdy może nie być ono oczywiste dla współczesnego odbiorcy lub w przypadku, gdy ma ono charakter idiolektałny.

(III 85), odnotowane tylko w SW jako rzad. ...*codex pergaminowy z biblioteki towarzystwa warszawskiego przyjaciół nauk*, **chybnie popiera**, *pisząc secz grzywien (zamiast sześć grzywien)*, **czasowie** (III 338), **cząstkowie** (II 134) u L tylko *cząstkowy*, SWil, SW cyt. Śniadeckiego, SJPD z kwalifikatorem daw. cyt. Lelewela i Grabowskiego, **doradnie** (III 346) odnotowany tylko przez SW jako rzad., L i SJPD z kwalifikatorem daw. notują tylko podstawę *doradny*, **dowodnie** (I 366) u L tylko *dowodny*, inne słowniki notują, **dożywotnie** (IV 75) u L *dożywotni // dożywotny*, w pozostałych słownikach odnotowany: w SW jako rzad., w SJPD jako przest., **dziwacznie** (I 109) tylko u L podstawa przymiotnikowa, inne słowniki rejestrują leksem, **haniebnie** (I 5), **jednoznacznie** (IV 124) tylko SW i SJPD jako przest., w SWil i L brak nawet podstawy przymiotnikowej, **kanonicznie** (IV 61), **krotofilnie** (III 285) u L tylko *krotochwilny*, poza tym notowany przez wszystkie słowniki: SW jako rzad., **listownie** (I 13), **monetarnie czyli mennicznie** (IV 374) – pierwsza forma odnotowana tylko przez SJPD z kwalifikatorem rzad., drugiej nie rejestruje żaden z wymienionych słowników, podawana jest tylko podstawa przymiotnikowa *menniczny*, **namaszczalnie** (II 88) odnotowany tylko przez SW i SJPD, który wskazuje, że leksem należy do rzadkich i cyt. Lelewela, **naukowie** (IV 94) u L tylko *naukowy*, poza tym odnotowany przez wszystkie słowniki, SJPD z kwalifikatorem rzad. cyt. Lelewela, **nieczęśnie** (IV 525) nieodnotowany w leksykonach, jedynie SW podaje podstawę przymiotnikową *Jest to coś, niewczęśnie zapisane czyliżby w ów czas w całej Polsce burzyli się poganie?*, **niekanonicznie** (III 36) tylko SJPD, SW podaje tylko podstawę przymiotnikową, **nielitościwie** (II 90), **nienaruszalnie** (IV 134) odnotowany w SW i SJPD, L i SWil podają tylko *nienaruszalny*, **nieodzownie** (IV 415), **nierozłącznie** (IV 139) odnotowany tylko w SW i SJPD, **niestychanie** (I 488), **niewolnie** ‘niewolniczo’ (IV 100) odnotowany tylko w SW obok formy *niewolno*, być może rusycyzm *Bo rolniczą była sławiańska rodzina ale nie była niewolnie do ziemi przywiązana*, **niezwłocznie** (IV 44), **niezwrotnie** (IV 187) u L i w SWil brak, notują tylko SW i SJPD, który cyt. Lelewela i Krasickiego, **nowotnie** (II 292) tylko u L *nowotny*, poza tym odnotowany we wszystkich leksykonach, SJPD cyt. Lelewela, **obrazowie** (IV 304) tylko L podaje podstawę przymiotnikową, pozostałe leksykony rejestrują wyraz: SJPD cyt. Słowackiego, **oczywiście** (III 259), **okolicznie podbijający** (IV 490), **początkowie** (IV 133) L podaje formę *początkowo*, poza tym zarejestrowany przez wszystkie leksykony, przy czym SWil notuje formy oboczne *początkowo // początkowie*, SW IV jako rzadki, **podwójnie** (I 467), **pogłośnie** (IV 498) słowniki nie notują *Nowy grecki [...] pogłośnie odzywający się w morawskim*, **pontyfikalnie** (II 290), **postronnie** (IV 308), **potrójnie** (I 467), **powierzchnie** (I 194) brak tylko w SJPD, który notuje tylko formę na -o, jest u Krasickiego...*jeno powierzchnie nadmienione...*, **pozgonnie** (II 337) słowniki notują tylko podstawę przymiotnikową *Przypuszczali [bene-*

dyktyni] *że dla swego i nieboszczyków zaszczytu mogli jich **pożgonnie** do bractwa i habitu swego przyjmować, **provincjonalnie** (III 97) jw. *Haereditates pańskie [...] na jinnem zdawało się stać prawie; teutońskie rozwijało się w nazwiskach i składni, polskie skażone i sprzecznościami zamieszane wyobrażeniami, **provincjonalnie** znacznie się poróżniło, **przypadkowie** (IV 327) notują wszystkie słowniki: u L oboczne formy *przypadkowo // przypadkowie*, SJPD jako rzad., jest u Jeża, **retoricznie** (II 358) notują wszystkie leksykony poza L: tu tylko *retoryczny*, SJPD cyt. m.in. Lelewela, **rocznie** ‘raz na rok’ (I 412) rejestrują wszystkie słowniki, SJPD cyt. m.in. Lelewela, **rozerwanie** (IV 154) słowniki podają tylko znaczenie rzeczownikowe *Chociaż te artykuły [...] w digestach Kazimierza **rozerwanie**, rozosóbnione stoją..., **surowie** (II 282) SJPD jako daw., jest u Benisławskiej, Bohomolca i Książnina, **szeroce** (II 231) brak u L, SJPD jako daw., jest u Książnina i Syrokomli, **szmieszliwie** (I 365) nie notuje żaden słownik ...Sarnicki, *raczej przez słów jigraszkę, niż przez odkrycie zmusne badania, przewał **szmieszliwie** kotkiem, **tabularnie** (I 84) tylko SJPD, w innych słownikach tylko podstawa przymiotnikowa [kronika] **tabularnie** we dwie kolumny pisana, **tamecznie** (II 70) tylko L i SW, **tymczasowie** (IV 141) notują wszystkie słowniki, SJPD jako daw. cyt. Lelewela, jest u Jeża, **ugodnie** ‘polubownie’ (III 23) L tylko *ugodny*, inne słowniki notują leksem: SJPD cyt. Lelewela i Kraszewskiego, **ułankowie** (III 215) tylko SJPD z kwalifikatorem daw. cyt. Lelewela ...*całkiem lub **ułankowie** powtarzane, **upornie** (IV 110) odnotowany we wszystkich leksykonach, SJPD cyt. Lelewela i Naruszewicza, **urzędowie** (II 459) SJPD jako daw., jest u Jeża, **urzędownie** (IV 422), **wielosłownie** (III 30) L i SW notują tylko podstawę przymiotnikową, **zastrzeżenie** (III 241) jw., **zbocznie** (IV 282) SWil, SW jako rzad. cyt. Bobrowskiego, L i SJPD podaje tylko podstawę *zboczny* ‘zbaczający z drogi’, ten ostatni cyt. Lelewela ...*przyszło nawet ramiarzom głoski odcinać: odcięte lacińskie, **zbocznie** wyrzute zostały..., **zmownie** (I 72) brak w SWil, SW cyt. Bobrowskiego, **żarliwie** (IV 93).******

W obrębie przysłówek na -o wymienić można formacje: **bezdziwnio** (III 20) słowniki notują tylko formę na -e – *W nimże [statut wiślicki] o kmiących spadkach **bezdziwnio** pozostawionych..., **bolesno** (I 282), **chromo** (IV 202), **czarowno** (II 130), **gromko** (I 367) tylko w SWil i u L podstawa przymiotnikowa, **jawno** (II 417) brak w SWil, L podaje formy oboczne *jawno // jawnie*, SJPD jako daw., **kończato** (IV 370) odnotowany tylko w SWil obok formy *kończasto* ‘spiczasto’, w pozostałych słownikach podawane są tylko podstawy przymiotnikowe: w SJPD z kwalifikatorem daw. ...*łeki **kończato** się zbiegające..., **kryjomo** (III 8) SJPD jako przest., **ludzko** (II 146), **mного** (I 361) SJPD jako daw., **nawiasowo** (I 196), **niepłochy** (I 208) słowniki podają tylko podstawę przymiotnikową ...*tlómacze przez białych przełożyli uczynili to **niepłochy**, widząc ten wyraz wszędzie toż samo znaczący..., **pewno** (II 284), **pieszko** (I 364) brak tej for-***

my w słownikach, które notują tylko stp. *pieszki* ‘pieszo’ lub *pieszo*, *pieszkami*: *Brańcy tedy na wyspę Korfu zasłani wracali **pieszko** do wyludnionych i opustoszałych ziem naddunajskich...*, **przestronno** (IV 216), **rado** (IV 202) SJPD jako daw., **słodko** (IV 344) SW jako rzad., SJPD cyt. m.in. Lelewela, **spieszno** (II 353) tylko w SWil notuje *spiesznie*, jest u Bohomolca, u Książnina i Staszica *śpieszno*, **stosunkowo** (II 440) tylko u L podstawa przymiotnikowa, **nietajno** *to było* (II 437) słowniki notują tylko formy *tajno* // *tajnie*, **wczesno** (III 234) podają wszystkie słowniki poza L: tu tylko forma *wcześniej*, SW i SJPD z kwalifikatorem daw. cyt. Lelewela, **wrywcz** (III 270) tylko u L podstawa przymiotnikowa, **zawczesno** (IV 415) tylko SW jako rzad., w innych słownikach *zawcześniej* lub podstawa przymiotnikowa *Powstawały bowiem, z całą usilnością fanatizmu wojny krzyżowe, a te przewracając stan polityczny Europy, niemość że ułatwiły podnoszenie się niższych stanów, ale nadto otworzyły setne nowości, wzbudzające ciekawość, **zawczesno**, do grubej i ciemnej Europy polor wprowadzały, **zbrojno** (II 112) brak tylko w SWil, gdzie notowana jest tylko forma na *-e*, **zbyteczno** (II 148) brak w słownikach, które rejestrują tylko formę *zbytecznie* lub podstawę przymiotnikową *Obstawać za autentycznością dyplomatów byłoby **zbyteczno**...*, **zdrożno** (II 71) jw. *Pojmowano że [...] nie było **zdrożno** pomnieć aby jej głowie na dochodach niebywało.**

Jak widać z przytoczonych przykładów częściej omawiany przyrostek pojawia się w formacjach odprzymiotnikowych z sufiksem *-n-*, w których współcześnie panuje *-e*. Zasada ta, czyli występowanie *-e* po spółgłosce przedniej, ustaliła się z końcem XVIII i początkiem XIX wieku²⁵, a zatem można uznać te formy za starsze w czasach Lelewela wobec szerzących się derywatów z przyrostkiem *-e*.

Osobną grupę stanowią przysłowki prefiksalnie-sufiksalnie takie, jak: **naczysto** (III 36) nieodnotowany w żadnym słowniku *Nie od razu się to **naczysto** jakośmy uważali stać mogło, **na głucho** (I 4) jw. ...w pierwszej więc części niektóre me wyrazy **na głucho** powtórzone zostały, **na próżno** (III 215); **po arabsku** (I 359), **po grecku** (I 234), **po polsku** (I 28), **po przyjacielsku** (IV 372), **po rusku** (I 28), **powierzchu** (III 76); **z umyślu** ‘umyślnie’ (I 28) odnotowany tylko przez SW, który cyt. Kraszewskiego, **zwolna** (II 129) SW cyt. Mickiewicza i Syrokomlę, jest u Karpińskiego; **do wysoka** (III 263) nienotowany przez słowniki ...**do wysoka** podnoszona opłata... Omawiane tu formacje genetycznie reprezentują wyrażenia z przyimkami i stare formy przymiotników odmiany niezłożonej. Z synchronicznego punktu widzenia są to konstrukcje typu: prefiks *po-* // *z-* oraz sufiks *-u* (w tej funkcji dawna końcówka celownika liczby pojedynczej),*

²⁵ W. Cyran, dz. cyt., s. 95.

a także prefiks *na-* oraz sufiks *-o* (tj. forma biernika rodzaju nijakiego liczby pojedynczej), prefiks *do-* oraz sufiks *-a* (czyli dawny dopełniacz liczby pojedynczej)²⁶.

Bardzo chętnie posługiwał się Lelewel przysłówkami tworzącymi wyrażenia szeregowo typu: *dorywczo i ułankowo* (II 274), *jasno i oczywiście* (II 254), *jasno i niezaprzeczenie* (II 219), *łacno i zrozumiale* (I 225), *często i ponawiano* (III 346), tego drugiego przysłówka słowniki nie notują ...(*najwięcej tłuczyksięgowie, doradnie mają i o to dbają*) *przyjąć* [...] *często i ponowiono, nie byłoby dostatecznie...*, *niedbale i chromo* (IV 202), *sucho i ucinkowo* (I 66), *starannie i pracowicie* (IV 107), *sucho i po prostu* (I 71), *śmiesznie i niedorzecznie* (I 191), *trudno i niewarto* (I 70), *wszerz i wzdłuż* (II 401). Ponadto odnajdziemy w analizowanym tekście przysłówki w stopniu wyższym i najwyższym, wskazujące na natężenie właściwości zjawisk (cech), które nie mają wprawdzie potwierdzenia w słownikach, ale jako należące do słowotwórstwa potencjalnego tworzone były doraźnie, o czym świadczą licznie odnotowane formacje w opracowaniach monograficznych pisarzy XVIII i XIX wieku, np. *dowodniej* (III 222), *lepiej* (III 221), *staranniej* (IV 202), *swobodniej* (I 82), *bardzo pięknie* (IV 476), *bardzo chudo* (I 69); *najdobitniej* (I 175), *najlepiej* (IV 96), *najśnadniej* (IV 513). Warto zwrócić uwagę na okazjonalną formę skróconą *wyż przytoczony* ‘wyżej’ (III 65), którą notują wszystkie leksykony, oraz derywaty prefiksalne typu *przewybornie* (I 367), które sygnalizują najczęściej emocjonalną i wartościującą postawę nadawcy tekstu²⁷. Charakter modyfikacyjny mają także konstrukcje typu: *nieco więcej* (III 76), *dość niezgrabnie* (IV 430), *mniej zrozumiale* (IV 210), *tak świetnie* (I 153), *nader trafnie* (III 119). Wartość idiolektalną ma prawdopodobnie formacja *nadarem* (III 215) ‘nadaremno’, nieodnotowana przez słowniki, które rejestrują tylko formy *nadaremnie* // *nadaremno* ...*ale jako głos puszczyka w śród ciemni na próżno huczący, tak nadarem stawalo się wezwanie moje*. Wspomnieć można jeszcze o zleksykalizowanych formach przysłówkowych, chętnie stosowanych przez Lelewela, typu: *na prędcie* (III 462) L i SWil nie notują, *pokrótce* (I 190), *wprędcie* (III 94) brak u L, SJPD notuje jako przest., oraz *samopas* (I 123), *całkiem* (III 215), *hurmem* (III 290), *omackiem* (III 215), *żywcem* (I 228), zarejestrowanych przez wszystkie przywoływane opracowania słownikowe.

²⁶ R. Grzegorzczkowska, dz. cyt., s. 89.

²⁷ Por. V. Jaros, *Emocjonalność w stylu naukowym Joachima Lelewela*, [w:] *W świecie wartości. Literatura – kultura – interpretacje*, red. K.Z. Szymańska, A. Wypych-Gawrońska, Częstochowa 2008, s. 201–202; V. Jaros, *Wartościowanie leksykalne w stylu naukowym Joachima Lelewela*, [w:] *Język, społeczeństwo, wartości*, red. E. Laskowska, I. Benenowska i M. Jaracz, Bydgoszcz 2008, s. 168.

Wnioski końcowe

Porównanie wyekscerpowanej z czterotomowej *Polski wieków średnich* leksyki z opracowaniami słownikowymi i monograficznymi z XVIII i początku XIX wieku pozwala przede wszystkim ustalić, że do formacji zarejestrowanych tylko przez SW, który cytuje Lelewela, należą formacje: *bibliczny, dawczyanny, naokoliczny, obzuty, przedreński, samowtórnny, zachodnio-odrzański*. SJPD notuje zaś derywaty: *annalistyczny, bezbratni, łaźniany, jednosłówny, krajopiski, notarjacki, przysięgowy, tułacki, wielowieczny, współbrzienny, wujeczy; ułamkowie*, ilustrując je materiałem leksykalnym z tekstów Lelewela. SW i SJPD jako jedyne odnotowują formacje: *dziejopiski, kompromissarski, ornity, namaszczalnie*, powołując się oczywiście na interesujące nas opracowanie uczonego.

Natomiast do indywidualizmów Lelewela, niezarejestrowanych w żadnym z wymienionych na wstępie opracowaniu leksykograficznym i monograficznym, zaliczyć można derywaty przymiotnikowe: *anglobretoński, annalistki, bancho-reński, bezbożniczy, bezdodatkowy, cesarsko-niemiecki, czteroksięgowy, dobromilsko-lipski, dwugłówny, frankoniemiecki, jednobrzienny, kołoodrzański, małozienny, naddziadowski, nadwartański, nowowierczy, owoczesno-miejscowy, polisty, półtorasetny, północniejszy²⁸, przedbolesławowski, przedchrobowy, przedchrobrowy, przedwiślicki, przydługoszowy, rowenacki, rozksięstwiony, różnomiejscowy, siedmioznamienny, swo-wieczny, tamtostronny, towieczny, trzy palczaty, uchrześcijaniony, urzędowski, wartański, wierzalny, wiewiórkowy, wschodniejszy, wygrabiony, zaobopólny, zułamkowiony; i przysłówkowe: *bezdziętno, bezwypadkowie, do wysoka, mennicznie, naczysto, nadarem, niepłochy, nietajno, niewczesnie, pieszko, pogłośnie, pozgonnie, prowincjonalnie, rozerwanie, zbyteczno*.*

Charakterystyczną cechą języka Lelewela obok tendencji do urabiania neologizmów przydatnych z punktu widzenia stylu naukowego (pozwalających na precyzyjne i jednoznaczne wypowiedzenie się) jest tworzenie okazjonalizmów o strukturze niemieszczącej się w ogólnie przyjętej normie słowotwórczej polszczyzny XVIII i XIX wieku, pomimo tego, że uczonego pozostawał pod wpływem panującej wówczas mody i normy językowej. Wiele z przywołanych tu określeń zarówno przymiotnikowych, jak i przysłówkowych nienotowanych przez opracowania słownikowe należy do słowotwórstwa potencjalnego i tym najprawdopodobniej tłumaczyć należy brak ich potwierdzenia leksykograficznego. Niewątpliwie szczególnym upodobaniem uczonego cieszyły się przymiotniki two-

²⁸ Podaję tylko wybrane (ciekawsze) przymiotniki w stopniu wyższym – te od nazw kierunków – gdyż słowniki najczęściej nie notują tych form, chyba z racji tego, że można je zaliczyć do słowotwórstwa potencjalnego.

rzony od wyrażen syntaktycznych, a wśród tych – określenia geograficzne typu *kołodrzański, przedreński* itp., struktury komponowane, które w języku filomatów podlegały swoistej stylizacji²⁹, u Lelewela podporządkowane były całkowicie wymogom stylu naukowego. Ulubionym zabiegiem słowotwórczym uczonego było także tworzenie przymiotników dzierżawczych, zwłaszcza odosobowych, oraz przymiotników modyfikacyjnych, szczególnie intensiwów, które pozostają w związku z wartościującą i emocjonalną postawą nadawcy, ale równie dobrze mogły być wykorzystywane w dyskursie naukowym, jak w poniższym przykładzie: ...*statut małopolski był **obszerniejszy**, w liczbę artykułów **bogatszy**, **pozornie i rzeczywiście** w widoków i szczegółów **rozmaitości pełniejszej**...* (III 105). Uczony-erudyta próbujący wielokrotnie swych sił na polu etymologii, czego liczne dowody odnajdziemy w analizowanej *Polsce wieków średnich*, doskonale zdawał sobie sprawę z wagi słów i ich znaczenia, dlatego oryginalne formy wyrazowe powoływał do życia nie ze zwykłej zabawy słowem, lecz w celu uzyskania jak największej precyzyjności, rzetelności i jasności naukowej oraz obrazowości i sugestywności przekazu nakierowanego na kształtowanie postaw obywatelskich³⁰.

Wykaz skrótów:

cyt. – cytuję, cytując
daw. – dawny
gw. – gwarowy
indyw. – indywidualizm
jw. – jak wyżej
m.in. – między innymi
przest. – przestarzały
rzad. – rzadki
stp. – staropolski

²⁹ Por. Z. Kawyn-Kurzowa, dz. cyt., s. 177–178.

³⁰ V. Jaros, *Lelewelowska koncepcja „historyka moralnego” i jej językowa egzemplifikacja w „Polsce wieków średnich”*, [w:] *Kategorie etyczne w literaturze i kulturze XIX i XX wieku*, red. L. Rożek [w druku].

Summary

Adjectives and adverbs in Joachim Lelewel's academic language

The purpose of this article is to point out Joachim Lelewel's linguistic preferences in the field of adjectives and adverbs formation as well as their morphological and stylistic analysis with particular consideration of those forms which can have the character of the individualism of the scholar. The material used for the research is based on the four-volume *Polska wieków średnich czyli Joachima Lelewela w dziejach narodowych polskich postrzeżenia*.